

УДК 378.018.8:373.2.011.3-051

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1\(208\)-35-38](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-1(208)-35-38)

СТЕПАНОВА НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА,

кандидатка філософських наук, доцентка кафедри дошкільної освіти,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

Stepanova Nataliia,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Preschool Education Department,
The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

E-mail: stepanova76@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6842-629X>

РОЗВИТОК SOFT SKILLS МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ГРОМАДЯНОЗНАВЧИХ КУРСІВ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

- A** Проаналізовані soft skills («м'які» навички), які є основою навчання майбутніх педагогів. Уміння налагоджувати комунікацію в групі та будувати діалог; критично мислити та аналізувати; бути медіаграмотним; володіти навичками емоційного інтелекту чи лідерськими якостями – це не повний перелік soft skills, які мають бути розвиненими у сучасного педагога. Доведено, що розвивати такі вміння потрібно не теоретично опрацьовуючи матеріал, а практично: у ході обговорення ситуацій, вирішуючи складні моральні дилеми тощо. Саме тому одним із найкращих «педагогічних майданчиків» у цьому процесі є навчальні курси із громадянської освіти в ЗВО.

На прикладах доведено, що soft skills стосуються всіх, без виключення, сфер життя особистості. Тільки той педагог зможе розвивати такі навички в дітей, який сам ними володіє. Розвинені soft skills сприятимуть можливостям не тільки підвищення власних рівнів компетентностей майбутнього фахівця. Такі вміння стануть основою для навчання інших, розвитку потенційних можливостей усіх, без виключення, вихованців.

Ключові слова: soft skills; професійна підготовка майбутніх педагогів; громадянська освіта; дидактичні навчальні ігри; критичне мислення

DEVELOPMENT OF SOFT SKILLS IN FUTURE TEACHERS DURING THE TEACHING OF CIVICS COURSES IN A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

- S** Human education of the 21st century must meet such characteristics as professional, high-quality, focused on personality development. The analysis of the educational systems of European countries indicates that the specified results can be achieved only thanks to a combination and systematic approach from the lowest levels – preschool education to the highest – obtaining bachelor's and master's degrees. Moreover, each specified level should end not only with obtaining a certain professional level (hard skills), but also with the development and improvement of soft skills (soft skills). The teaching profession, like no other, should combine these two types of skills. Moreover, even soft skills have more weight than others. Ability to establish communication in a group and build dialogue; think critically and analyze; be media literate; possessing the skills of emotional intelligence or leadership qualities is not a complete list of soft skills that must be developed in a modern teacher. Every person can learn and develop soft skills throughout his life. However, extremely favorable pedagogical conditions are created for this process during the teaching of civics courses in institutions of higher education.

Our research characterizes the main soft skills in the professional training of future teachers. And a description of the methods and techniques of civics courses that contribute to the implementation of the task.

During our research, we used methods of theoretical and analytical processing of scientific sources. However, the basis of intelligence is empirical methods: observation, survey, and comparison.

Soft skills apply to all, without exception, spheres of an individual's life. Only that the teacher will be able to develop such skills in children, who himself possesses them. Developed soft skills will contribute to opportunities not only to increase the own levels of competence of the future specialists. Such skills will become the basis for teaching others, developing the potential of all, without exception, pupils.

Soft skills, in our opinion, are the basis for training future teachers. Starting from socialization in the team to manifestations of leadership qualities and critical thinking – everything has a share of soft skills. You should develop such skills not by theoretically studying the material, but practically: during the discussion of situations, solving complex moral dilemmas, etc. One of the best "pedagogical platforms" in this process is civic education courses.

Soft skills in the professional training of future teachers are an important component of education. Their development should be a part of every educational course, and especially civics.

Key words: soft skills; professional training of future educators; civil education; didactic educational games; critical thinking

Актуальність проблеми. Глобальні виклики сьогодення, які в більшій мірі стосуються політичного, економічного, соціально-демографічного життя суспільств, не оминають і таку важливу сферу як освіта. Готуючи майбутніх педагогів (вихователів, учителів початкових класів, асистентів педагогів), ми не можемо уникнути усвідомлення того, що за останні кілька років надзвичайно стрімкі зміни відбуваються в ландшафті ринку праці й зайнятості. У 2020 році на Всесвітньому економічному форумі в Давосі вже традиційно було оголошено, які професії будуть найзатребуванішими протягом наступних 5-ти років («Майбутнє робочих місць 2020») [10]. А також були названі топ-10 навичок для роботи й успішної кар'єри.

Ми розуміємо, що в епоху тотальної діджиталізації, колюча роль відводиться машинам і гаджетами. Проте все ж таки людський капітал і його частина у світовому економічному поступі є незамінна. У новому розподілі праці між машинами й людьми відбуватиметься велике скорочення робочих місць, що є не на користь людей, але для управління тими ж машинами з'являтимуться й нові робочі ролі у сферах штучного інтелекту. Й окремо вкажемо на ще одну надзвичайно важливу робочу «нішу» – це догляд за дітьми й людьми похилого віку. Саме тому підготовка майбутніх педагогів є питанням актуальним і таким, яке відповідає найважливішим світовим стратегічним цілям розвитку.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання професійної підготовки майбутніх педагогів є предметом наукових розвідок багатьох педагогічних шкіл України. Серед ґрунтовних комплексних досліджень назвемо праці Л. Артемової, І. Беха, Н. Бібік, А. Богуш, І. Зимньої, О. Пометун, Т. Поніманської, О. Савченко та ін. Проте розуміємо, що сучасні виклики формують нові вимоги й до професійної підготовки майбутніх педагогів, де поряд із особистісно зорієнтованим, діяльнісним, розвивальним, компетентнісним підходами все частіше маємо аналізувати роль і місце наборів навичок – hard (твердих), soft (м'яких), digital (цифрових) skills.

Останнім часом усі згадані навички знаходять місце в наукових доробках як вітчизняних учених педагогів, психологів (Ю Браїлко, Є. Гайдученко, Л. Коваль, А. Кошель та ін.), так і зарубіжних (Р. Болстад, С. Бойд, К. Двек, Г. Клекстон, Г. Пауелл, Р. Хіпкінс, М. Чамберс та ін.).

Однак основу своїх досліджень щодо вказаних проблем науковці в більшій мірі присвячують характеристиці змісту й понятійному апарату, а ніж описам форм і методів, за допомогою яких можна розвинути ці навички у майбутніх фахівців усіх сфер, не лише педагогів. Що ж стосується практики наших зарубіжних колег, то тут варто виокремити проблему в наступному: на скільки їхній досвід можна

використати в українських умовах та особливо із нашими здобувачами освіти.

Метою нашого дослідження є характеристика основних soft skills у професійній підготовці майбутніх педагогів та опис методів і прийомів громадянознавчих курсів, які сприяють реалізації поставленого завдання.

Викладення основного матеріалу дослідження. Життєві виклики сьогодення формують вимоги до наших професійних компетентностей. Окрім знань і вмій навчати інших, сучасний педагог має володіти цілим набором soft skills («м'яких» навичок), які сприятимуть налагодженню комунікації в колективі, створення команди одностайних, креативно вирішувати поставлені завдання, бути ініціативним, критично мислячим, медіаграмотним тощо.

Аналізуючи сучасні українські педагогічні словники, ми не знаходимо визначення «м'яких» навичок. Проте сам термін «прижився» в педагогічному середовищі й багато хто ним не лише керується в роботі, а й намагається розвивати на практиці.

Насправді, це словосполучення прийшло до нас із європейських і світових практик, й означає набір соціально-комунікативних навичок, які дозволяють людині вільно адаптуватися в конкретній ситуації, вирішувати поставлені завдання, бути успішною.

Багато хто із дослідників, а особливо з метою привернення уваги до сучасного, інноваційного, намагаються порівняти «тверді» (hard) та «м'які» (soft) навички. На наше переконання, цього потрібно уникати, так як усі набори навичок є важливими для професійного розвитку особистості, адже кожна виконує власну функцію й у певних обставинах є незамінною [1, с. 67].

Проте, чому ми акцентуємо увагу саме на розвитку «м'яких» навичок у майбутніх педагогів?

Професія педагога – одна із найважливіших у суспільстві. Сповідуючи філософію важливості всіх і всього, для всіх і кожного, ми все ж таки повертаємося до витоків – у житті кожного із нас були й є вчителі. У найвідомішого президента, найуспішнішого адвоката чи інженера, конструктора чи лікаря, у спеціаліста обслуговуючої сфери – продавця, чоботаря тощо – в усіх, без виключення, були вчителі. І саме від їхньої праці, професійних компетентностей, цінностей, які вони заклали у своїх вихованців, залежить відсоток нашої успішності та реалізованості в житті.

У цьому сенсі не можемо оминати слова відомого українського вчителя Василя Сухомлинського: «Наша праця – це повсякчасна зміна ситуацій» [8, с. 56]. Саме тому педагог має постійно навчатися, бути у фокусі змін й, головне, відповідати їм. Soft skills і названі «м'якими» або «гнучкими», бо ними опанувати один раз неможливо, вони мають по-

стійно розвиватися у відповідності до обставин, у яких знаходиться особа. Наприклад, уміння будувати діалог не означає, що така комунікація завжди буде успішною. Тут варто зважити на багато чинників: володіння темою, розуміння теми іншими співрозмовниками, місце й час тощо, аби справді діалог був конструктивним й успішним.

У 2021 році за сприяння Міністерства освіти і науки України в межах національної кампанії «Класний вчитель» серед педагогів і батьків здобувачів освіти було проведено опитування щодо того, яким має бути ідеальний учитель [4]. За результатами дослідження можна зробити висновок, що в багатьох позиціях думки педагогів і батьків є суголосними, а також, одними із найважливіших умінь для сучасного вчителя ці дві категорії респондентів називають – уміння бути цікавим і зацікавлювати учнів навчанням, бути комунікабельним, відкритим, турботливим і терплячим, уміти розв'язувати конфлікти.

Якщо порівняти отримані результати із переліком топ-10 навичок, потрібних для професійності фахівців до 2025 року (WEF) [10], то тут можемо побачити багато спільного. Від професіонала очікують інноваційності, критичного мислення, розв'язання складних проблем, соціального впливу, креативності, гнучкості тощо. Саме тому розвиток soft skills є одним із найактуальніших питань у професійній підготовці майбутніх педагогів.

У попередніх наукових розвідках ми вказували на значення громадянської освіти та можливості громадянознавчих курсів, які викладаються у ЗВО для розвитку професійних компетентностей майбутніх педагогів [7].

І продовжуючи розвивати вказану ідею, наведемо кілька прикладів методик із громадянської освіти, за допомогою яких можна розвивати soft skills майбутніх педагогів.

Однією із основних тем курсу «Громадянська освіта та правове виховання дітей», який викладається вже 3-й рік поспіль для здобувачів освіти спеціальності «012 Дошкільна освіта», ОПП «Дошкільна та початкова освіта», є «Особистість та її ідентифікація». Розглядаючи підтеми із загальної теми, ми навчаємо здобувачів освіти окрім знань, що таке ідентифікація, особистість та її соціалізація, гідність, совість, товариськість тощо, умінь вільно оперувати цими поняттями, формулювати аргументовано власну думку, моделювати ситуації, відстоювати власні позиції.

Із методичної точки зору тут важливо зауважити, що будь-яка «м'яка» навичка не формується окремо від інших. Це комплексний педагогічний процес. Наприклад, виконуючи завдання щодо ідентифікації себе із певним персонажем (весела гусинь, комаха сонечка, квітка-семицвіт), ми не тільки навчаємо асоціювати, порівнювати, уявляти, а й критично мислити (чому обрали такий персонаж; а що б було, якби... гусинь була невесела / квітка чорно-біла...), розвиваємо емоційний інтелект (посміхніся; поділися враженнями, які емоції переживали, коли виконувати таке завдання).

У професійних компетентностях майбутніх педагогів критичне мислення має займати одне із основних місць. Адже переплетіння аналізу й синтезу, асоціацій, порівнянь,

класифікацій, абстрагування тощо є основою таких предметів як математика, логіка, читання, «Я досліджую світ», навіть STEM-освіта повністю «будується» на цих мисленневих функціях мозку.

Результатом таких висновків є практика навчання методикам критичного мислення майбутніх педагогів. При чому ми абсолютно переконані, що цю навичку можна розвивати у дітей, починаючи зі старшого дошкільного віку [6], продовжувати в початковій школі й так протягом життя.

Разом із критичним мисленням не менш важливе місце займає емоційний інтелект. Деніел Гоулман, автор бестселера «Емоційний інтелект» [9] і співрозробник платформи онлайн-навчання Goleman EI, на постійних практиках доводить, що виклики й кризи з'являються в житті людини постійно. На цей процес прямого впливу ми не маємо. Проте, як впоратися із цими кризами, бути соціально обізнаним із ситуацією, пережити її з меншими емоційними затратами та рівнем стресу – це під силу кожній людині.

Педагог має вміти не тільки посміхатися. Його вміння керувати емоціями, бути виваженим, дружнім, не впадати в паніку чи істеріку – надзвичайно є важливими у професійному житті [3, с. 72], особливо під час військових дій в Україні. Ми з великим сумом констатуємо факт, що наші сучасні здобувачі освіти – це діти, які знають не з книг, що таке нічні сирени, бомбардування, блекаут, сховища тощо. Бути стресостійким у таких ситуаціях, а також підтримати тих, хто поряд, вимагає постійної практики.

Для розвитку емоційного інтелекту ми дуже часто використовуємо методики арт-терапії та кольоротерапії. Наприклад, даємо завдання: пальцем намалювати кетяг калини. Після роботи проводимо невелике обговорення:

- презентуйте свою роботу;
- як ви вважаєте, ви виконали завдання, чи ні?
- що вам сподобалося при виконанні завдання / які емоції переживали, коли ви виконували завдання / що ви відчували, чому?

Як правило, учасники цієї вправи для виконання завдання обирають два кольори – червоний для ягід і зелений для листя. Коли йде обговорення другого питання: як ви вважаєте, чи виконали ви завдання, ми ставимо уточнююче питання: а ви переконані, що саме так має виглядати кетяг калини? І за кілька років проведення цієї вправи в кожній групі є кілька здобувачів, які відразу ж починають сумніватися: а яким було завдання? Кетяг калини має бути стиглим чи ні? На перший погляд, просте завдання може мати різні вирішення. І знову ми спостерігаємо, що «м'які» навички розвиваються комплексно, доповнюючи одна одну.

Під час викладання громадянознавчих курсів ми не обходимося без такої теми як «Відповідальність». Це інтегральна категорія, яка поєднує правила й норми поведінки, прийняті в суспільстві, цінності та ставлення. Одним із найдієвіших методичних підходів для вивчення цієї теми можуть бути розв'язки життєвих ситуацій, іншими словами через приклад. Проте, ми маємо враховувати й той факт, що наші майбутні педагоги – це вихователі, вчителі початкових класів. Підібрані ситуації, з одного боку, мають бути

адаптовані до вікових особливостей дітей та учнів, а з іншого – містити такий педагогічний потенціал, через який можна постійно навчатися.

Для прикладу візьмемо дидактичну гру, побудовану на основі казки. Безсумнівно, казки подобаються і дорослим, і дітям. Мораль, закладена в казці, є загальною й міжкультурною. Дидактична гра «Вчимося домовлятися» базується на тексті англійської народної казки «Троє поросят». Читач може навчитися не лише домовлятися, стратегічно планувати, враховуючи ризики, а й діяти спільно, єдиною командою. Поросята, тільки об'єднавшись, долають спільного ворога – Вовка.

Для самої дидактичної гри, пропонуємо різні варіанти:

- продовжити історію «Троє поросят – 2»;
- поміркувати, а що б було, якби відразу всі троє братів побудували міцні надійні будинки й навпаки, жоден із братів не побудував надійного будинку;
- висловити власну думку: на стільки важливо для родини / громади / суспільства є вміння домовлятися та діяти спільно.

Окрім цього, в емоційному плані, майбутній педагог має навчитися читати з інтонацією, керувати емоціями: радість, захоплення, переживання, страх тощо. Зауважимо, що самі звернення також мають особливе емоційне забарвлення. Наприклад, прохання має бути лагідним, без тиску чи крику. Важливо, щоб сам педагог вживав ввічливі слова, звертався до майбутніх вихованців по імені. На перший погляд, прості правила комунікації розвивають уміння дотримуватися культури в мові, а також соціальної взаємодії. Зі спостережень здобувачів освіти: «Сьогодні на занятті до мене всі зверталися по імені, мені було дуже приємно»; «Сьогодні моє ім'я назвали 9 разів. За такий проміжок часу я ніколи не чула його так часто. Я задоволена».

У **висновках** зазначимо, що soft skills стосуються всіх, без виключення, сфер життя особистості. Тільки той педагог зможе розвивати такі навички у дітей, який сам ними володіє. Розвинені soft skills сприятимуть можливостям не тільки підвищення власних рівнів компетентностей майбутнього фахівця. Такі вміння стануть основою для навчання інших, розвитку потенційних можливостей усіх, без винятку, вихованців.

Ураховуючи сучасні реалії, ми все частіше переконуємося, що soft skills є основою навчання майбутніх педагогів. Починаючи від соціалізації в колективі до проявів лідерських якостей і критичного мислення – в усьому є частина цих умінь. Розвивати їх потрібно не теоретично опрацьовуючи матеріал, а практично: у ході обговорення ситуацій, вирішуючи складні моральні дилеми, читаючи та розбираючи казки тощо. Одним із найкращих «педагогічних майданчиків» у цьому процесі є навчальні курси із громадянської освіти.

Перспективу подальших розвідок убачаємо в тому, щоб розробити критерії вимірювання рівнів сформованості soft skills у майбутніх педагогів.

Список використаних джерел

1. Казакова Н. В. Змістово-психологічний чинник педагогічної практики у процесі особистісного зростання майбутнього педагога. *Педагогічна практика як перша ланка практичного засвоєння педагогічної професії*: матеріали міжвузівської (заочної) наук.-практ. конф. (до 95-річчя Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії) / уклад.: Н. В. Казакова, Н. А. Сівак, І. П. Яшук. Хмельницький, 2016. С. 67–73.
2. Лук'янова Л. Освіта впродовж життя в умовах інформаційно-технологічного суспільства. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2019. № 1 (15). С. 10–20.
3. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навч.-метод. посіб. для вчителів початкової школи. Тернопіль: Астон, 2020. 192 с.
4. Портрет ідеального учителя очима українців: результати інтернет-опитування. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/portret-idealnogo-vchitelya-ochima-ukrayinciv-rezultati-internet-opituvannya>
5. Сорочан Т. М. Методична робота: підготовка вчителів до реалізації концепції «Нова українська школа». *Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих: історія, теорія, технології*: зб. матеріалів III Всеукр. Інтернет-конф. / упоряд.: В. В. Сидоренко, Я. Л. Швень. Київ: Агроосвіта, 2018. Ч. 1. С. 135–140.
6. Степанова Н. М. Навчальний календарик розвитку критичного мислення. Київ: Академія української преси: Центр вільної преси, 2020. 73 с.
7. Степанова Н. М. Підготовка майбутніх вихователів: громадянськовий аспект. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогічні науки*. 2022. Вип. 4. С. 57–62.
8. Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям. Київ: Рад. школа, 1972. 243 с.
9. Goleman D. *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books, 1995. 352 p.
10. The World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/>

References

1. Kazakova, N. V. (2016). Zmistovo-psykholohichni chynnyk pedahohichnoi praktyky u protsesi osobystisnoho zrostantia maibutnoho pedahoha [Semantic and psychological factor of pedagogical practice in the process of personal growth of the future teacher]. In N. V. Kazakova, N. A. Sivak, & I. P. Yashchuk (Comps.), *Pedahohichna praktyka yak persha lanka praktychnoho zasvoiennia pedahohichnoi profesii [Pedagogical practice as the first link of practical mastering of pedagogical profession]*: materialy mizhvuzivskoi (zaочної) nauk.-prakt. konf. (do 5-richchia Khmelnytskoi humanitarnno-pedahohichnoi akademii) (pp. 67-73). Khmelnytskyi [in Ukrainian]
2. Lukianova, L. (2019). Osvita vprodovzh zhyttia v umovakh informatsiino-tekhnolohichnoho suspilstva [Lifelong learning in an information technology society]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy [Adult education: theory, experience, prospects]*, 1 (15), 10-20 [in Ukrainian].
3. *Nova ukrainska shkola: teoriia i praktyka formuvannia emotsiinoho intelektu v uchniv pochatkovoї shkoly [New Ukrainian school: theory and practice of emotional intelligence formation in primary school students]*. (2020): navch.-metod. posib. dlia vchyteliv pochatkovoї shkoly. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
4. *Portret idealnogo uchytelia ochyma ukraintsv: rezul'taty internet-opytuvannia [Portrait of an ideal teacher through the eyes of Ukrainians: results of an online survey]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/portret-idealnogo-vchitelya-ochima-ukrayinciv-rezultati-internet-opituvannya> [in Ukrainian].
5. Sorochan, T. M. (2018). Metodychna robota: pidhotovka vchyteliv do realizatsii kontseptsii «Nova ukrainska shkola» [Methodical work: preparation of teachers for the implementation of the concept of «New Ukrainian School»]. In V. V. Sydorenko, Ya. L. Shven (Eds.), *Profesiyni rozvytok fakhivtsiv u sistemі osvity doroslykh: istoriia, teoriia, tekhnolohii [Professional development of specialists in the system of adult education: history, theory, technologies]*: zb. materialiv III-yi vseukrainskoi Internet-konferentsii (P. 1, pp. 135-140). Kyiv: Ahrosvita [in Ukrainian].
6. Stepanova, N. M. (2020). *Navchal'nyj kalendaryk rozvytku krytychnoho myslennia [Educational calendar for the development of critical thinking]*. Kyiv: Akademiia ukrainskoi presy: Tsentr vilnoi presy [in Ukrainian].
7. Stepanova, N. M. (2022). Pidhotovka majbutnikh vykhovateliv: hromadianoznavchyy aspekt [Training of the future educators: a civic education aspect]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnogo universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Pedahohichni nauky [Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. Pedagogical sciences]*, 4, 57-62 [in Ukrainian].
8. Sukhomlynskyi, V. O. (1972). *Sertse vidaiu ditiam [I give my heart to the children]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
9. Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books.
10. The World Economic Forum. Retrieved from <https://www.weforum.org/>

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 06.02.2023